

עין דור ושלושת הנפת

מבוא

בתיאור נחלת מנשה בספר יהושע מופיע הפסוק הבא:

וַיְהִי לַמְּנַשֶּׁה בְּיִשְׁשָׁכָר וּבְאֶשֶׁר בֵּית שָׁאן וּבְנֹתֶיהָ וּבְלָעָם וּבְנֹתֶיהָ וְאֵת יִשְׁבֵּי דָאָר וּבְנֹתֶיהָ
וְיִשְׁבֵּי עֵין דָּר וּבְנֹתֶיהָ וְיִשְׁבֵּי תַעֲנַךְ וּבְנֹתֶיהָ וְיִשְׁבֵּי מְגִדוֹ וּבְנֹתֶיהָ שְׁלֹשֶׁת הַנְּפֹת
(יהושע י"ז, יא).

פסוק זה מעורר מספר קשיים:

- א. מה הכוונה "ויהי למנשה ביששכר ובאשר"? האם היו למנשה ערים בתוך נחלת שני השבטים הללו? האם הייתה בעלות כפולה על ערים מסוימות?
  - ב. מיקומה של עין דור ברשימת הערים הזו, על פי זיהויה המקובל, יוצר בעיה, שכן עין דור נמצאת בנחלת יששכר ולא בנחלת מנשה. ואכן, חוקרים רבים הציעו לגרוע אותה מהרשימה, כפי שנראה להלן.
  - ג. הפסוק חותם במילים 'שלושת הנפת'. האם זה שם מקום? האם מדובר בשלוש נפות, ואם כן, מדוע לא נאמר 'שלוש הנפת' בלשון נקבה?
- בהמשך המאמר ננסה להציע לפסוק זה פרשנות שתותיר אותו על כנו. תחילה נבחן את מיקומה הגאוגרפי של עין דור, ולשם כך נציג את המקומות השונים שבהם נזכרה עין דור במקרא ואת הפרשנויות שניתנו להם, הן על ידי קדמונים, הן על ידי חוקרי זמננו.

עין דור ונפת דור במקרא

היישוב עין דור מוזכר במקרא בצורתו זו בשלושה מקומות בלבד, אולם ישנם שמונה מקראות שבהם מופיעה המילה 'דור' בהקשר של מקום יישוב (להלן אציין מקורות אלו על פי מספרם הסידורי):

* מאמר זה נכתב בעקבות עבודה סמינריונית שהגשתי לפרופ' יואל אליצור במסגרת הקורס 'גאוגרפיה מקראית' לקראת תואר שני במכללת הרצוג – גוש עציון.

1. "וְאֵל הַמַּלְכִים אֲשֶׁר מִצְפוֹן בָּהָר וּבְעֶרְבָה נֶגֶב כְּנָרוֹת וּבִשְׂפֵלָה וּבְנָפוֹת דּוֹר מֵיָם" (יהושע י"א, ב).
2. "מֶלֶךְ דּוֹר לְנֶפֶת דּוֹר אֶחָד מֶלֶךְ גּוֹיִם לְגִלְגַל אֶחָד" (שם י"ב, כג).
3. "וַיְהִי לְמִנְשָׁה בִישָׁשְׁכָר וּבְאֲשֶׁר בֵּית שָׁאֵן וּבְנֹתֶיהָ וַיְבַלְעֶם וּבְנֹתֶיהָ וְאֵת יוֹשְׁבֵי דָאֵר וּבְנֹתֶיהָ וַיִּשְׁבִּי עֵין דָר וּבְנֹתֶיהָ וַיִּשְׁבִּי תַעֲנֹךְ וּבְנֹתֶיהָ וַיִּשְׁבִּי מִגְדוֹ וּבְנֹתֶיהָ שְׁלֶשֶׁת הַנָּפֶת" (שם י"ז, יא).
4. "וְלֹא הוֹרִישׁ מִנְשָׁה אֵת בֵּית שָׁאֵן וְאֵת בְּנֹתֶיהָ וְאֵת תַּעֲנֹךְ וְאֵת בְּנֹתֶיהָ וְאֵת יוֹשְׁבֵי קָרִי] דּוֹר וְאֵת בְּנֹתֶיהָ וְאֵת יוֹשְׁבֵי יְבֻלְעָם וְאֵת בְּנֹתֶיהָ וְאֵת יוֹשְׁבֵי מִגְדוֹ וְאֵת בְּנֹתֶיהָ וַיִּזְאָל הַכְּנַעֲנִי לְשֶׁבֶת בְּאֶרֶץ הַזֹּאת" (שופטים א', כז).
5. "וַיֹּאמֶר שְׂאוּל לְעַבְדָּיו בְּקִשׁוֹ לִי אֵשֶׁת בְּעֵלְתֹ אֹב וְאֶלְכָה אֵלֶיהָ וְאֶדְרָשָׁה בָּהּ וַיֹּאמְרוּ עַבְדָּיו אֵלֶיךָ הִנֵּה אֵשֶׁת בְּעֵלְתֹ אֹב בְּעֵין דּוֹר" (שם"א כ"ח, ז).
6. "בֶּן אַבְיָנָדָב כָּל נֶפֶת דָּאֵר טָפַת בַּת שְׁלֹמֹה הֵיטָה לוֹ לְאִשָּׁה" (מל"א ד', יא).
7. "וַיִּשְׁמְדוּ בְּעֵין דָּאֵר הָיוּ דְמוֹן לְאֶדְמָה" (תהילים פ"ג, יא).
8. "וְעַל יְדֵי בְנֵי מִנְשָׁה בֵּית שָׁאֵן וּבְנֹתֶיהָ תַעֲנֹךְ וּבְנֹתֶיהָ מִגְדוֹ וּבְנֹתֶיהָ דּוֹר וּבְנֹתֶיהָ בְּאֶלְהָ יִשְׁבוּ בְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל" (דה"א ז', כט).

זיהוי עין דור

מקובל לזהות את עין דור עם ח'רבת צפצפה, הנמצאת דרומית-מזרחית להר תבור¹, בסמוך לכפר הערבי אינדור. ז' קלאי² וג' גליל³ מעדיפים לעומת זאת לזהותה עם תל אל-עג'ול הסמוך. עין דור מוזכרת במקרא שלוש פעמים, כפי שצוין לעיל (מקורות 3, 5, 7), ובראשון שבהם, שבו פתחנו את המאמר, היא מושמטת בתרגום השבעים. גם חלק מחוקרי זמננו⁴ מציעים להשמיט את עין דור מהרשימה בפסוק זה.

1. 'אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל – השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 209. ראו שם את הזכרותיה של עין דור במקורות קדומים שונים.
2. ז' קלאי, 'עין דור', ארץ ישראל 16, תשמ"ב, עמ' 168-170.
3. ג' גליל, עולם התנ"ך – שמואל א', תל אביב 2002, עמ' 217.
4. ז' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 149; הנ"ל, ערך 'עין דאר, עין דור, עין דר', אנציקלופדיה מקראית ו, ירושלים תשל"ב, טורים 208-209; צ' גל, רמת יששכר – התישבות קדומה באזור שוליים, תל אביב תש"ס, עמ' 96; י' אהרוני, ארץ ישראל בתקופת המקרא – גיאוגרפיה היסטורית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 186; נ' ואזנה, כל גבולות ארץ – גבולות הארץ המובטחת במחשבת המקרא על רקע המזרח הקדום, ירושלים תשס"ח, עמ' 238, הערה 11. ג' גליל כותב: "עין דר זו אין לזהותה עם העיר השוכנת בין גבעת המורה לתבור בנחלת יששכר... ייתכן אפוא שהזכרתה של עין דר בפסוקנו בטעות יסודה. יחד עם זאת אין לשלול על הסף את האפשרות, שליד דאר היתה עיר בשם עין דר" (ג' גליל, עולם התנ"ך – יהושע, תל אביב 2002, עמ' 168).

היות ואין ממצאים ארכאולוגיים המאשרים בוודאות את מיקומה של עין דור, והיות ואין היא מופיעה בתעודות קדומות, ננסה לבדוק את מיקומה של עין דור על פי שלושת המקורות, בהם היא מופיעה במקרא. נלך מן המאוחר אל המוקדם.

עין דור בתהילים (פ"ג, י"ב)

י עֲשֵׂה לָהֶם כְּמִדְּוֵן כְּסִיסְרָא כְּבֵין בְּנַחַל קִישׁוֹן.
יא נִשְׁמְדוּ בְּעֵין דָּאָר הָיוּ דְמֵן לְאֲדָמָה.
יב שִׁיתְמוּ נְדִיבֵמוּ קְעָרְב וְכִזָּאָב וְכִזָּבַח וְכִצְלָמְנָע כָּל נְסִיכְמוּ.

פסוק י מתאר שתי מלחמות: מלחמת גדעון במדיין (פסוק יב מוכיח זאת), ומלחמת ברק ודבורה בסיסרא. פסוק יא מדבר על עין דאר ועל כך שהאויבים היו דומן לאדמה. קשה להכריע לאיזו מלחמה מתייחס הפסוק המציין את עין דאר, ואכן רש"י אינו מכריע לכאן או לכאן. ראב"ע סובר שמדובר במלחמת מדיין, וכך גם בעל המצודות. לעומתם, רד"ק סובר אמנם שמדובר במלחמת מדיין, אך הוא מביא גם את דעתם של המפרשים אחרת. מלבי"ם גורס שמדובר במלחמת סיסרא, והוא מביא לכך ראיות רעועות לעניות דעתי.⁵

י' קוטשר⁶ מביא את פירושו של חיות, הסובר שמדובר במלחמת סיסרא, ואת פירושיהם של גרטץ וגונקל, הסוברים שהפסוק עוסק אמנם במלחמת מדיין, אולם יש להתאים אותו אל האמור בספר שופטים (ז', א) ולתקן לשם כך את נוסח המסורה: על פי גונקל יש לרשום בתהילים 'בעין חרד' במקום "בעין דאר", ואילו על פי גרטץ להפך – לרשום בשופטים 'עין דאר' במקום "עין חרד". קוטשר עצמו סבור שמדובר ללא ספק במלחמת מדיין, ויחד עם זאת, לדעתו, אין צורך בתיקון הנוסח של המסורה, משום שעין חרוד היה מקומו של מחנה גדעון, ועין דאר – מקומם של המדיינים. בנוסף לכך, הוא מוכיח באמצעות ניתוח ספרותי, שהכוונה היא בהכרח למלחמת גדעון, ולא למלחמת סיסרא. הוא מציין שבכל הפסוקים בתהילים פ"ג פרט לשניים (יג, יט) יש תקבולת עם שתי צלעות, ולכן גם בפסוק יא צריכה להיות תקבולת, אשר לפי הפירוש הרגיל אינה קיימת. לפיכך יש לומר, לדעתו, שהמילה "לאדמה" מתפרשת כאילו נאמר 'באדמה' ומכוונת לעיר 'אדמה', הנמצאת במעברות הירדן. כך ישנה תקבולת בין שני חלקי הפסוק: "נשמדו בעין דאר / היו דמן לאדמה [= באדמה]". המשורר בחר להשתמש באות היחס 'ל' במקום 'ב', כדי לבטא במקביל גם את המליצה

5. לשון מלבי"ם: "נשמדו בעין דאר – יבין מלך כנען אשר מלך בחצור, מלך גם על עין דאר (יהושע י"א, ב, י), כי את עין דאר לא הורישו וישב הכנעני שם (שם י"ז, יב), ובברחם מפני ברק (שופטים ד', טז) נשמדו שם והיו דומן לאדמה".

6. י' קוטשר, 'נשמדו בעין דאר היו דמן לאדמה', **ידיעות** ב ג-ד, תרצ"ה, עמ' 40-42.

המוכרת 'יהיו דומן לאדמה' (ירמיהו ח', ב, ועוד). עם פירוש זה מסכים גם ב' מייזלר,⁷ וכן א' מלמט (להלן, הערה 10) וז' קלאי,⁸ המביא אותם כאסמכתא לדבריו. ג' ברין⁹ מציע הסבר שונה, המבוסס אף הוא על הניתוח הספרותי, ועל פיו מדובר דווקא במלחמת סיסרא ולא במלחמת גדעון. לדבריו פסוק י מתאר את מלחמת גדעון ואת מלחמת סיסרא, פסוק יא מפרט את מלחמת סיסרא ופסוק יב – את מלחמת גדעון. כך נוצר מבנה כיאסטי. ברין אינו מקבל את הקביעה של קוטשר, ש'אדמה' הוא שם מקום.

לדעתי, גם אם נקבל את ההסבר ש'אדמה' הוא שם העיר, המבנה הסימטרי של שני הפסוקים מורה על פירוש הפוך מזה של קוטשר. פסוק י מכיל שתי צלעות ומתאר שתי מלחמות – בצלע הראשונה את מלחמת מדיין ובשנייה את מלחמת סיסרא. אם יש כאן מבנה כיאסטי, הרי שפסוק יא יתאר את שתי המלחמות:¹⁰ בחלקו הראשון ("נשמדו בעין דאר") הוא יתייחס למלחמת סיסרא, ובחלקו השני ("היו דמן לאדמה") הוא יתאר את מפלת המדיינים. אמנם, יכול להיות שהמבנה אינו כיאסטי, ואז "נשמדו בעין דאר" יתאר את מלחמת מדיין ו"היו דמן לאדמה" יתאר את מלחמת סיסרא, דבר שאינו מסתדר עם הפרשנות של קוטשר לגבי אדמה. לפי הסבר זה, ארבע הצלעות של שני הפסוקים יוצרות מבנה סימטרי שאינו קיים בהסברו של קוטשר. נוסף עוד, שבאופנים אלו פסוק יב אינו משתלב באופן סימטרי.

א' פולק¹¹ מבאר, שפסוק זה אינו עוסק במלחמת מדיין ואף לא במלחמת גדעון. הוא מנתח את ההיסטוריה של עין דאר מתקופת השופטים שבה הכנענים שלטו שם עד תקופת שאול ששלט בכל האזור, ופוסק ש"נשמדו בעין דאר" מדבר באחת המלחמות שבהן ניגפו הכנענים של עין דאר ונשארו כדומן על פני האדמה. בנוסף הוא מבחין בין 'דור' שהייתה הנפה לבין 'עין דור' שהייתה העיר.

י' אליצור¹² מבאר פסוק זה באופן פשוט, לאחר שהוא מוכיח שנחל קישון האמור בתהלים הוא בעצם נחל תבור. לפי זה, סיסרא וצבאו נחלו מפלה באזור התבור, והם אכן נשמדו בעין דאר המוכרת שמדרום לתבור, באזור הכפר אינדור (או ח'רבת צפצפה). נחל קישון שגרף את צבא סיסרא הוא בעצם נחל תבור. באופן זה, הדומה להסברו של ברין שהובא לעיל, פסוק י מדבר על שתי המלחמות, פסוק יא עוסק כולו

7. ב' מייזלר, 'הרקע ההיסטורי של תהלים פרק ג', **ידיעות** ד, תרצ"ו-תרצ"ז, עמ' 51, הערה 12.

8. ז' קלאי-קליינמן, 'עין דור', **ארץ ישראל** ה, תשי"ט, עמ' 121, הערה 4.

9. ג' ברין, **עולם התנ"ך** – **תהלים ב**, תל אביב 1999, עמ' 62.

10. כך גם מסביר א' מלמט, 'מלחמת גדעון במדיין', בתוך: י' ליוור (עורך), **היסטוריה צבאית של ארץ ישראל בימי המקרא**, תל אביב תשל"ח, עמ' 110-123.

11. א' פולק, **על הסתומות במזמור – פירוש על ספר תהלים**, ירושלים תשנ"א, עמ' 356.

12. י' אליצור, **מקום בפרשה – גיאוגרפיה ומשמעות במקרא**, תל אביב תשע"ד, עמ' 121-125.

עין דור ושלוש הנפת

במלחמת סיסרא, ופסוק יב עוסק במלחמת מדיין, כך שהפסוקים מסודרים במבנה כיאסטי:

- א עֲשֵׂה לָהֶם כְּמִדְיָן
ב כְּסִיסְרָא כְּבִין בְּנַחַל קִישׁוֹן.
ב1 נִשְׁמְדוּ בְּעֵין דָּאָר הָיָה דְמֶן לְאֲדָמָה.
א1 שִׁיתְמוּ נְדִיבֵמוּ כְּעָרֵב וְכַזָּאב וְכַזָּבַח וְכַצְלַמְנָע כָּל נְסִיכְמוּ.

לסיכום, ההזכרה של עין דאר בפסוק בתהילים אינה מחייבת את הקשר למלחמת מדיין, ואולי ההפך הוא הנכון. המיקום של עין דאר, על פי מרבית ההסברים,¹³ נמצא כפי שצוין לעיל ליד הכפר אינדור.¹⁴

עין דור במלחמת שאול בפלשתים (שמ"א כ"ח, ז)

ערב מלחמת שאול עם הפלשתים בגלבו, לאחר שאינו מקבל תשובה מהאורים והתומים, שאול מחפש בעלת אוב:

וַיֹּאמֶר שְׂאוֹל לְעֶבְדָיו בְּקִשׁוּ לִי אִשֶׁת בְּעֵלְת אֹב וְאֵלֶּהָ וְאֲדַרְשָׁהּ בָּהּ וַיֹּאמְרוּ עֲבָדָיו אֵלֶּיךָ הִנֵּה אִשֶׁת בְּעֵלְת אֹב בְּעֵין דָּוִר.

על מנת לנסות לברר את מיקומה של עין דור המופיעה בפסוק, עלינו להתחקות על מלחמת שאול האחרונה נגד הפלשתים. הדעה הרווחת היא, שהמלחמה התרחשה בעמק יזרעאל המוכר היום. על פי שמ"א כ"ח, ד וכ"ט, א, הפלשתים, לאחר כינוס ראשוני באפק, עולים לעמק יזרעאל וחונים בשונם אשר ביזרעאל, עיר בנחלת יששכר (יהושע י"ט, יח), ושאל בעקבות המהלך הזה מקבץ את ישראל אל הגלבו בעין אשר ביזרעאל. תרגום השבעים גורס "בעין דור אשר ביזרעאל" במקום "בעין אשר ביזרעאל" הכתוב בפרק כ"ט, א.

ז' קלאי¹⁵ סבור שמטרת הפלשתים הייתה לבצר את שליטתם על דרך המסחר הראשית – דרך הים, ולכן בחרו את שדה המערכה דווקא בעמק יזרעאל. כמו כן, שם יכלו לעשות שימוש טוב יותר בחיל הרכב שלהם וגם להיעזר בכוח עזר של הערים הכנעניות שהיו שם. הם התכנסו באפק לצורך מפקד, ואז המשיכו במסעם לעבר מגידו ועמק יזרעאל – עד שונם. במקום אחר¹⁶ מתייחס קלאי לכך שהדברים מובאים ללא סדר ובאופן מקוטע, על מנת להזכיר סיפורים משניים על בעלת האוב ודוד, אולם הוא

13. פרט לפולק (לעיל, הערה 11), המתייחס כנראה לעיר דור כאל עין דור.

14. על החלפת העי"ן באל"ף ראו: אליצור (לעיל, הערה 1), עמ' 210.

15. ז' קלאי, 'מלחמותיו של שאול', בתוך: ליוור (לעיל, הערה 10), עמ' 132-145.

16. קלאי-קליינמן (לעיל, הערה 8), עמ' 120-123, והערה 14.

מסכים שהקרב היה באותו אזור. בדומה לכך כתב גם ב' מזר,¹⁷ שעמק יזרעאל הוא האזור החלש, והפלשתים רצו לשסע בין הרי אפרים והגליל ולהטיל את מרותם על שונם ויזרעאל. י' רוזנסון¹⁸ מקבל את דעתו של א' ברטל,¹⁹ הדוחה את הסברה המקובלת, שהפלשתים ביקשו לכבוש את אזור ההר ששוחרר על ידי שאול, ועשו זאת מצפון כיוון שלא הצליחו לעשות זאת ממערב.²⁰ הוא רואה את סיבת המלחמה כניגוד אינטרסים בין שאול הרוצה לחזק את הקשר שלו עם שבטי הצפון, לבין הפלשתים, המעוניינים לשלוט על המעבר המקשר בין מגידו ובית שאן שבשליטתם.

א' לבנון²¹ תולה את קיומה של המערכה באזור זה בכך שהיה נקודת תורפה של שאול בגלל הערים הכנעניות האוטונומיות למחצה בעמק יזרעאל ובעמק בית שאן. ג' גליל²² סבור שהסיבה שהפלשתים כפו על שאול דווקא את האזור הזה, היא משום שכך היה יתרון לצבא הרכב שלהם על פני צבא הרגלים הישראלי של שאול. א' זרטל²³ כותב אף הוא שהרקע למלחמה הוא הרצון של שאול לשוב ולרכוש את השליטה על המעברים של עמק יזרעאל, לאחר שהפלשתים ביצעו תנועה של 'לפיתה' סביב ההר הישראלי ויצרו נתק בין הגליל והשומרון.

מיקום זה של הקרב יוצר בעיה לא פשוטה: כיצד הגיע שאול אל בעלת האוב בעין דור, כאשר חילות הפלשתים היו בתווך? אמנם הדבר נעשה בלילה, כפי שמתואר בכתוב, אולם צעד כזה הוא סיכון לא מבוטל מצד שאול. מצד שני, הלחץ שבו היה נתון שאול יכול להסביר גם צעד כזה, המזכיר את מה שעשה גדעון במלחמת מדיין, כשהתגנב בשעת לילה אל מחנה האויב ושמע את החלום ופשרו – מעשה שעזר לו מבחינה נפשית לאזור אומץ ולהילחם במדיינים.

בנוסף, לפי ההסברים לעיל תקעו הפלשתים את גוויית שאול ובניו בחומת בית שן, היא העיר בית שאן. מדוע לא עשו זאת באחת מערי הפלשתים המוכרות? האם הייתה בית שאן עיר בשליטה פלשתית? על כך כתב ש' גבע:

אין עדות ארכיאולוגית לקיומו של יישוב פלשתי בבית שאן במאות י"א-י"ב לפני הספירה. החופרים האמריקנים, אשר טעו בראשית עבודתם בקביעת תאריכי השכבות, ייחסו את שכבה V – זו המתוארכת היום למאה י' לפני הספירה – ליישוב פלשתי, וזיהו שני מבנים במרכז האקרופוליס כמקדשים. את הדרומי, הגדול יותר, זיהו כמקדש דגון, ואת הצפוני –

17. ב' מזר, **תולדות ארץ ישראל – מהימים הקדומים ביותר עד זמננו** א, תל אביב תרצ"ח, עמ' 280-279.

18. י' רוזנסון, 'הרי בגלבע – על הגלבע במקרא', **טללי אורות** ח, תשנ"ח-תשנ"ט, עמ' 282-294.

19. א' ברטל, **מלכות שאול – המלך הראשון בישראל**, תל אביב תשמ"ב, עמ' 100-101, 144-145.

20. כך סובר גם ח' הרצוג, **מלחמות התנ"ך**, ירושלים 1981, עמ' 72-74.

21. א' לבנון, **ויהי בימי שאול – בית שאול המלך**, ירושלים תשס"א, עמ' 21.

22. גליל (לעיל, הערה 3), עמ' 228-229.

23. א' זרטל, **סודו של סיסרא**, אור יהודה תש"ע, עמ' 263-264.

כבית עשתרות. ואולם אין בממצאים שנתגלו במבנים עצמם כדי להעיד על זהות האלים, אשר לכבודם הוקמו המקדשים הללו, ואף זיהוים כמקדשים מסופק. זאת ועוד; כלי חרס פלשתיים לא נמצאו כלל בבית שאן. הניסיונות לזהות כלים או שברי כלים עם קבוצות ממצא 'פלשתיות' מתייחס בכל המקרים רק לכלים שנמצאו באתרים 'פלשתיים' יחד עם הקרמיקה הפלשתית, אולם הם עצמם אינם פלשתיים, ואינם יכולים אלא להעיד על קיומו של יישוב במקום באותה תקופה.²⁴

אמנם, ישנן שתי דעות הסוברות שמלחמת שאול לא הייתה כלל באזור עמק יזרעאל אלא באזור אחר,²⁵ כפי שמציעים ב"צ לוריא וד' בנבנשתי:

אינה זהה עם בית שאן המכונה בימי בית שני סקיתופוליס. מלחמתו האחרונה של שאול לא התנהלה בעמק יזרעאל, כי אם בעמק אילון ולכן יש לחפש את בית שן בעמק זה או בסמוך לו. יתכן שהיא חורבת בית-שֶׁנָה, ק"מ אחד מצפון לקבוץ שעלבים... ההר ממזרח לח'רבת בית-שנה, המכוסה טרשים, הוא – כנראה – הר הגלבוע; לשם נסוג מחנה שאול ושם נפל המלך ובניו.²⁶

יש לציין כי 'בית שן' מופיעה במקרא שלוש פעמים,²⁷ כולן בהקשר למה שעוללו הפלשתים לגוויות שאול ובניו. בית שאן מופיעה שש פעמים²⁸ בהקשר של הערים בחבל מנשה בצפון.

גם ח' בר-דרומא²⁹ טוען במאמר מקיף, שלא יכול להיות שהמלחמה התרחשה באזור עמק יזרעאל של היום. לדעתו, השיבוש החל כבר בזמנם של הירונימוס ואבסביוס, שקבעו את ג'בל פוקוע כגלבוע, את שונם כסולם, את יזרעאל כזרעין ואת עין דור כאינדור, ואחריהם הלך גם ר' אשתורי הפרחי בספרו **כפתור ופרח**. אף אחד מהם, מציין בר-דרומא, לא התייחס למיקומה של אפק. בעקבות זיהוים אלו הלכו כל החוקרים ללא דרישה וחקירה, לטענתו. לאחר שהעלה תמיהות רבות³⁰ על זיהויה של

24. ש' גבע, **עולם התנ"ך – שמואל א'**, תל אביב 2002, עמ' 231.

25. 'רזנסון מעיר על דעה זו: "כזכור, חריגותו של אזור הקרב הניעה כיוון קיצוני ביותר בפרשנות הסיפור להעתיקו לאזור הקרבות השגרתי – השוליים המערביות של אזור ההר" (לעיל, הערה 18, עמ' 286).

26. ב"צ לוריא וד' בנבנשתי, ערך 'בית שן', **אטלס תנ"כי וערים במקרא**, ירושלים תשכ"ז, עמ' 92.

27. שמי"א ל"א, י, יב; שמי"ב כ"א, יב.

28. יהושע י"ז, יא, טז; שופטים א', כז; מל"א ד', יב (פעמיים); דה"א ז', כט.

29. ח' בר-דרומא, **הרי בגלבוע**, ירושלים תשכ"ו.

30. בין התמיהות שהעלה היו: א. אין יסוד להנחה שפלשתים שלטו באזור זה; ב. לפי הכתוב לא הגיעו פלשתים לעמק הגדול אלא רק לאחר המלחמה ולא קודם; ג. יש מסורת עתיקה של יהודים, נוצרים ומוסלמים שהמלחמה הייתה במקום מלחמת דוד וגולית; ד. הביטוי 'על במותיך חלל' לא הולם את אזור העמק, שם לא הייתה ליונתן אחיזה; ה. המרחק מצקלג לשדה המערכה היה מרחק של שניים-שלושה ימים בלבד, כמתואר בסיפור הנער העמלקי.

המלחמה באזור זה, הוא מציג את טענתו שהמלחמה התרחשה כשאר מלחמות ישראל-פלשתים במערב הארץ ולא בצפונה. אחת ההוכחות העיקריות שהוא מביא לכך היא חישובי מרחקים. המרחק מצקלג לאפק על פי הכתוב הוא מהלך שניים-שלושה ימים, והמהלך של הנער העמלקי מאזור המלחמה עד צקלג (על פי המתואר בשמ"ב א') היה אף הוא שניים-שלושה ימים. לכן לא יכול להיות שהמלחמה הייתה בעמק יזרעאל.

מקור הטעות לדעתו הוא בעיר 'בית שן', שזוהתה כבית שאן, וביישוב יבש גלעד, שהיה אמור להיות קרוב לבית שן, על פי תיאור הכתוב. לדבריו, בית שן אינה בית שאן, משום שאין רמז לכך שבית שאן הייתה יישוב פלשתי, והיא נקראת בית שן ולא בית שאן. גם לפי התיאור בכתוב ניכר הדבר שבית שן היא עיר בארץ פלשתים: "ויכרתו את ראשו ויפשוטו את כליו וישלחו³¹ בארץ פלשתים סביב לְבִשָׁר בית עצביהם ואת העם. וישמו את כליו בית עשתרות ואת גויתו תקעו בחומת בית שן" (שמ"א ל"א, ט-י). בית שן, לדעתו, היא העיר 'השן' המוזכרת במלחמת אבן העזר (שמ"א ז', יב). כך מסביר הוא גם את המקבילה בדברי הימים (דה"א י', י), שבה נזכר בית דגון במקום בית שן, דבר שרבים התלבטו כיצד להסבירו. בר־דרומא מוסיף ומחזק את טענותיו ומבהיר את מיקומם של היישובים השונים הנזכרים במלחמה. כך למשל יזרעאל יכולה להיות העיר שבשבת יהודה (יהושע ט"ו, נו) או מספר מקומות נוספים אפשריים באזור אפק או בעמק הירדן, ולא דווקא יזרעאלה שבשבת יששכר (יהושע י"ט, יח). כן מאריך המחבר לגבי שונם וגלבו.

לדברי בר־דרומא, אף את עין דור שבה ישבה בעלת האוב אין לזהות עם הכפר אינדור שבעמק יזרעאל:

הכפר אנדור מאחורי סולם הוא, צפונה מזרחה, מהלך 5 ק"מ בערך, בקו ישר, ואילו מאנדור לג'בל פוקוע, למעלה מעשרה ק"מ, והדרך מלאה חתחתים, ובשום אופן אין להבין איך עבר בה שאול בשעות מועטות, ואיך יצא לדרך זו בכלל, דרך שמשמרות הפלשתים שבשו אותה ללא ספק?³²

לכן הוא מסכם ואומר, שאף על פי שאין הדבר חשוב כל עיקר היכן הייתה עין דור, מוטב לקבוע אותה בח'רבת א־דוויר, כשלושה ק"מ דרומית-מערבית למעלה מכמש, או בנבי־טארי, כשבעה ק"מ דרומית-מערבית לח'רבת א־דוויר.

על ההצעות שהוצגו עד כה אוסיף מנהג המוכר גם לי. בשבת שירה ובשביעי של פסח, כשמגיעים בתפילה לשירת הים, נוהגים בקהילות צפון אפריקה (מרוקו, בעיקר)

31. לדעתי, הפועל ש.ל.ח. יכול להתבאר כאן כמו אצל בלעם: "ויזבח בלק בקר וצאן וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו" (במדבר כ"ב, מ), במשמעות עריכת שולחן ולא במשמעות שליחה. ראו: כ' כהן, 'מושגים גיאוגרפיים במבחן האטימולוגיה וההקשר', **מעליות** טז, תשנ"ה, עמ' 160.

32. בר־דרומא (לעיל, הערה 29), עמ' 44.

עין דור ושלוש הנפת

לשיר פיוט המציין את עשר השירות על פי חז"ל (מובאות בתרגום יונתן לשה"ש א', א ובמקומות נוספים):

אשירה כשירת משה, שיר לא יינשה, אז ישיר משה, את דברי השירה;
אשירה כשירת מרים, על שפת הים, ותען להם מרים, את דברי השירה;
אשירה כשירת יהושע, בהר הגלבוע, אז ישיר יהושע, את דברי השירה;
אשירה כשירת דבורה, בהר תבורה, ותשר דבורה, את דברי השירה;
אשירה כשירת חנה, עם בעלה אלקנה, ותשר חנה, את דברי השירה;
אשירה כשירת דוד, מזמורים יצמיד, וידבר דוד, את דברי השירה;
אשירה כשירת שלמה, בעטרה שעטרה לו אמו, שיר השירים אשר לשלמה;
אשירה כשירת ישראל, בביאת הגואל, אז ישיר ישראל, את דברי השירה.

איני יודע מה מקורו של הפיוט. לא מצאתי אותו בסידורים ישנים³³ ולהערכתי מדובר במסורת בעל פה של יהודי מרוקו במהלך מאה עד מאה וחמישים השנים האחרונות. בכל אופן, מעניין שהמשורר קשר את הר הגלבוע לשירת יהושע. לא סביר להניח שעשה זאת רק בגלל החרוז ליהושע, שכן בקלות ניתן למצוא חרוזים מתאימים. לא נוכל להביא מכאן ראיה למיקומו של הר הגלבוע, ועם זאת, יכול להיות שפיוט זה מנציח מסורת עתיקה, הקושרת את הר הגלבוע למרכז הארץ ולא לצפונה. לסיכום, גם על פי תאוריה זו, עין דור של מלחמת שאול ודאי אינה אותה עין דור המוזכרת בתהילים.

עין דור בתיאור נחלת מנשה (יהושע י"ז, יא)

בפרק י"ז ביהושע מתוארת נחלת מנשה. בתחילת הפרק מצוין שמנשה נחל גם את הגלעד והבשן, ובעקבות הסיפור של בנות צלפחד נאמר שנפלו למנשה עשרה חבלים. בפסוק יא נאמר:

וַיְהִי לְמִנְשֵׁה בְּיִשְׁשָׁכָר וּבְאֶשֶׁר בֵּית שֶׁאֵן וּבְנֹתֶיהָ וּבְלֵעָם וּבְנֹתֶיהָ וְאֵת יִשְׁבִּי דָאָר וּבְנֹתֶיהָ
וְיִשְׁבִּי עֵיִן דָּר וּבְנֹתֶיהָ וְיִשְׁבִּי תַעֲנֵךְ וּבְנֹתֶיהָ וְיִשְׁבִּי מְגֵדוֹ וּבְנֹתֶיהָ שְׁלֹשֶׁת הַנְּפָתַי.

³³. **כנסת הגדולה**, אבודרהם, **תפילת החודש, סידור השל"ה, סידור האר"י** ועוד. פיוט זה לא נזכר גם בספר **כתר שם טוב**, שנכתב בשנת תרע"ד על ידי הרב שם טוב גאגין ומתאר מנהגים שונים בתפילה. הוא מופיע רק בסידורים מובהקים של יוצאי מרוקו, וגם בספרו של מ"א עטיה, **שירי דודים השלם לפי מסורת יהודי מרוקו**, ירושלים תשס"ה, עמ' 112. גם שם אין המחבר מביא את המקור לשיר, כפי שהוא מביא לשירים אחרים בספר. כמו כן, הרב עטיה סידר מחזור לחג הפסח – **מחזור אבותינו על פי נוסחאות ומנהגי חכמי מרוקו**, ירושלים תשס"ח. בעמ' 217 כתב בהקדמה לפיוט זה: "שיר קדמון מחכמי המערב, מיוסד על פי תרגום יונתן בן עוזיאל על פסוק ראשון של שיר השירים". גם לאחר שיחה אתו לא קיבלתי תשובה ברורה יותר. בספרו של א' ביטון, **נתיבות המערב – מנהגי מרוקו**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 94, נכתב בהערה יד: "כן המנהג, והוא מנהג קדום".

'ביששכר ובאשר'

מה משמעות הביטוי? האם היו למנשה ערים שהיו שייכות ליששכר ולאשר? ז' קלאי³⁴ מביא את דעתם של אלט, נות ואחרים, המסבירים שהייתה בעלות כפולה על שטחים אלו. הוא עצמו דוחה טענה זו וטוען שאין מדובר בשטחים של מנשה בתוך יששכר ואשר, אלא בגבולות שנוגעים זה בזה.

השמטת עין דור

כפי שציינתי (לעיל, הערה 4), רבים מהחוקרים רואים את הציון של עין דור בפסוק זה כטעות. כמה סיבות לדבר:

- א. סדר הערים ברשימה תמוה.
  - ב. על פי הזיהוי המקובל של עין דור (ראו לעיל, הערות 1-3), היא צריכה להיות בנחלת יששכר ולא בנחלת מנשה, שהרי היא צפונית לשונם, אחת מערי יששכר (על פי יהושע י"ט, יח).
  - ג. ברשימה המקבילה (מקור 4) מוזכרות כל הערים המוזכרות כאן, פרט לעין דור.
  - ד. בתרגום השבעים עין דור אינה מופיעה.
- להלן ננסה להסביר את הפסוק ללא מחיקתה של עין דור, לאור המידע שפרסנו עד כה.

'שלושת הנפת'

רבים התחבטו במשמעות המילים 'שלושת הנפת'. רש"י מסביר בעקבות התרגום ("תלתא פלכין"), שהיו שלוש נפות שהשתייכו לדור ולעין דור. בתרגום השבעים מתורגם הביטוי לחלק השלישי של *Triton τῆς Μαφῆτα* – 'Mapheta', ולא ברור לי למה הכוונה. מלבי"ם (בפירושו ליהושע י"ז, ה) מונה את עשרת החבלים של מנשה, כאשר 'שלושת הנפת' הוא האחרון שבהם. ב"ד צפרייר³⁵ מסביר ש'שלושת הנפת' הוא אזור בצורת משולש שיצרו שלוש הערים תענך, מגידו ודור. אזור זה היה עשיר במים ונוח להגנה, ולכן בימי יהושע לא יכלו להוריש משם את הכנעני. בהסברים אלו אין פתרון לבעיה הדקדוקית: ערים או נפות הן לשון נקבה, ומדוע אפוא נאמר 'שלושת הנפת' ולא 'שלוש הנפת'³⁶?

34. לעיל, הערה 8, עמ' 120.

35. ב"ד צפרייר, 'שלושת הנפת', **ידיעות יד**, תש"ח-תש"ט, עמ' 93-97.

36. ראו: ז' קיל, **ספר יהושע עם פירוש דעת מקרא**, על פסוק זה, שהתלבט בעניין זה.

פתרון ומסקנה

להערכת, הפסוק מדבר על עשרת החבלים שנפלו למנשה, שהוזכרו קודם (יהושע י"ז, ה). 'שלושת הנפת' משמעותו שלושה חבלים לכל נפה, וכבר מצאנו שימוש מסוג זה במקרא.³⁷ כך הלשון מדויקת, אך עלינו להבין מה הכוונה. כפי שרואים במקורות 1, 2 ו-6, הלשון 'נפה' מופיעה במקרא רק בהקשר לדור והיא מופיעה גם בלשון רבים: 'נפות דאר' (מקור 1). לכן סביר להניח שהיו שתי נפות, האחת מיוחסת לדור והשנייה לעין דור. לפי הנחה זו, יובן הפסוק כך: בית שאן, יבלעם, מגידו ותענך הם ארבעה חבלים, ועוד שישה חבלים יש בשתי הנפות (דור ועין דור), שלושת הנפת, היינו שלושה חבלים לכל נפה. כך גם מובן קצת יותר מדוע הוצמדה דור לעין דור בפסוק, גם אם מיקומה הגאוגרפי³⁸ אינו מתאים לסדר. טענתם של בני יוסף ליהושע (שם, יד), שניתן להם רק חבל אחד, מתייחסת כנראה לכך, שמתוך עשרת החבלים שניתנו למנשה, לא יכלו להוריש תשעה מהם, ונותר להם רק חבל אחד.

לאחר סקירת המקורות השונים העוסקים ביישוב המקראי עין דור, עולה כי ייתכן שהיו שלושה יישובים שונים העונים לשם זה: עין דור של מלחמת שאול שונה מעין דר של חבלי מנשה, ושתייהן שונות מעין דאר של מלחמת סיסרא. הראשונה שכנה במרכז הארץ (אולי ח'רבת א-דוויר), השנייה – עיר גדולה שהייתה נפה והכילה שלושה חבלים מחבלי מנשה, כמו שכנתה דור, והאחרונה מזוהה עם ח'רבת צפצפה או עם תל אל-עג'ול.

סיכום

במאמר זה התחקיתי אחר מיקומה של עין דור המקראית, על מנת לפתור קושי פרשני העולה מהפסוק ביהושע י"ז, יא. לשם כך עיינתי בשלושת המקומות שבהם הוזכרה עין דור במקרא, וכך הוצגו שני כיוונים חדשים:

א. פירוש חדש לפסוק הקשה, ובמיוחד לביטוי 'שלושת הנפת', שמצאתי לו סימוכין במקרא מבחינה דקדוקית.

37. למשל: ויקרא כ"ד, ו: "שש המערכת" = שש חלות לכל מערכה. מל"א ז', ג: "חמשה עשר הטור" = חמישה עשר עמודים בכל טור.

38. בעניין זה אזכיר כאן את דעתו של גליל (לעיל, הערה 4), שאינו שולל על הסף את האפשרות שליד העיר דור הייתה עיר נוספת בשם עין דור. ואכן, במפות קדומות (כמו: מפת גבולות הארץ על פי הגאון מווילנה, שצורפה לנ"ך **ארבעה ועשרים**, וילנה-הורדנה תק"פ), אף שאין לסמוך על ידיעות מחבריהן, מופיעה עין דור מערבית למגידו ולתענך.

ב. השערה, שאמנם אינה מבוססת אך בהחלט סבירה לדעתי, שהיו בתקופת המקרא שלוש ערים שנקראו 'עין דור', ואולי משום כך נכתבו כל פעם בכתב שונה.³⁹

39. לא כדעתו של י' אליצור, 'הבור והבאר, ריאליה וארכיאולוגיה והמחקר הלשוני', **לשונו** 51 ג-ד, תשמ"ז, עמ' 207-230.